

שיטת המשנה למלך

א. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת ערכין פרק ט משנה ח

"ומגרש" הם הישובים הקרובים לעיר והם הידועים אצלינו בשם שכונות החיצוניות שבהם דרים הרועים והפלחים.

ב. משנה למלך הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה ה

ודע דהא דלא תנינן חלוקה זו בפ"ק דכלים גבי עשר קדושות הם הוא משום שדין זה אינו משום קדושה אלא משום ישוב א"י והתם לא תני אלא הדברים שהם משום קדושה וזה מבואר...

כללו של דבר דר"א לא חייש לבנו בשאר ערי ישראל [שאינם ערי לויים] אלא לישוב ובזה ניחא סוגיא דפרק לא יחפור:

סוגיא א': למה מרחיקין עצים מן העיר?

ג. תלמוד ירושלמי מסכת בבא בתרא פרק ב הלכה ז

משם שעומד ומאפיל או משם שניאו רע. מה מפקה מביניהון? היה עומד בתוך שלו אין תימר משם שעומד ומאפיל בתוך שלו מותר, ואין תימר משם שניאו רע אפילו בתוך שלו אסור:

<https://books.google.ca/books?id=q9qQk7xOziUC&pg=PA541&lpg=PA541>

ד. גוגנהיימר על ירושלמי ב"ב ב:ז

ה. תוספות הערוך השלם "ניא" עמ' רעט

בן יהודה האריך בו, ובמקור המלה לא הכריע... ואני אומר יש נוא באלף, וא"כ פירושו: הניאו. העובדה שהאילן עומד ומניא (כולא) את האויר או המבט או ההילוך מן העיר רע הוא למי שיושב בעיר.

ו. בבא בתרא כד ע"ב

גמ': מאי טעמא? אמר עולא משום נוי העיר.

ותיפוק ליה דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה?

- לא צריכא לר"א דאמר עושין שדה מגרש ומגרש שדה, הכא משום נוי העיר לא עבדינן.
- ולרבנן נמי דאמרי אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ה"מ זרעים אבל אילנות עבדינן, והכא משום נוי העיר לא.
- ומנא תימרא דשאני בין זרעין לאילנות? דתניא "קרפף יותר מבית סאתים שהוקף לדירה, נזרע רובו הרי הוא כגינה ואסור, ניטע רובו הרי הוא כחצר ומותר."

ז. חדושי הרמב"ן בבא בתרא כד ע"ב

דמעיקרא קס"ד משום היזק הוא ואפילו בחוצה לארץ.

ח. בית הבחירה למאירי בבא בתרא כד ע"ב

אמר המאירי שמרחיקין את האילן מן העיר חמש ועשרים אמה ופרשו בגמ' משום נוי העיר והוא שגנאי הוא לעיר כשרחבה סביבותיה פגומה בערבוב אילנות...

ט. חדושי הרמב"ן בבא בתרא כד ע"ב

"ותיפוק לי' דאין עושין לא שדה מגרש ולא מגרש שדה."

- לאו אדעולא מקשי אלא מתניתין נמי קשיא ליה, והוה ליה למימר דאפילו אלף אמה ירחיק, אלא אורחא דתלמודא לומר "ותיפוק לי'", כלומר אפילו אותן אמות שאמרה משנתנו שמרחיק משמע שלא היה לו להרחיק אלא משום נוי העיר, ואמאי? תיפוק לי' דאפילו אלף אמה צריך להרחיק!
- ותמהני - ולימא ליה התם בארץ ישראל אבל ערי ישראל שבחוצה לארץ עושין מגרש שדה והכא משום נוי העיר לא עבדינן?
- לפיכך אני אומר שכך פירושה: דמעיקרא קס"ד משום היזק הוא ואפילו בחוצה לארץ, וכיון שאמר עולא דמשום נוי העיר הוא פשיטא לי' שאין תקנה זו אלא בא"י, אבל בחוצה לארץ אין מן הדין שיעכב ולא תקנו בה כלום - הלואי שתינוול בפני יושביה! - וכיון שכן תיפוק לי' משום שאין עושין מגרש שדה! ואעולא מקשינן ולא אגופה דמתני'.
- וכן כתב רש"י ז"ל הטעם שאין זו תפארת ארץ ישראל, ש"מ לא אמרו דבר זה אלא בארץ ישראל.

י. סמ"ע סימן קנה ס"ק מח

ובגמרא (ב"ב כ"ד ע"ב) ובטור (המובא בציונים אות נ"ו) כתיב האי דינא [דהרחקת גורן מן העיר] גבי הרחקת אילן מהעיר, והמחבר השמיט אותו הדין מפני שאינו נוהג בחוצה לארץ, וכמ"ש הטור, ע"ש בסעיף כ"ז:

<https://www.yutorah.org/lectures/lecture.cfm/842920/>

יא. סוגית הוקף לדירה ואילנות

סוגיא ב': ההבדל בין אילן-בור ואילן-עיר

יב. רש"י בבא בתרא כד ע"ב

ונותן דמים - מי שהעיר שלו.

יג. תוספות יום טוב בבא בתרא ב:ז

קוצץ ונותן דמים... והא דכתב הר"ב ונותן דמים מי שהעיר שלו, וכן לשון רש"י, לא שהעיר היא של יחיד, אלא כלומר כל מי שיש לו זכות בעיר ולישנא ד"נותן" שהוא לשון יחיד דייקי.

יד. חתם סופר בבא בתרא כד ע"ב

וצ"ל אפ"ל אי בעל העיר רוצה לזוק בנכסיו, וכל בעלי העיר כפופי' תחתיו ואם לא ירצו ילכו להם, מ"מ כיון דתנא בא"י קאי והתם הוה הזיקא דכל מדינת א"י אם יש בה עיירות שאינם נאותים, ולא כל כמינ' דהאי בעל העיר לגנות ולבזות המדינה, ואם יצטרך ליתן דמ' תחלה יתרושל ליתן ולא יקצוץ ויהי' כל ישראל נפסדי' והוה קידרא דבי שותפי וא"ש לשון הש"ס וע"ש.

טו. בבא בתרא כד ע"ב

"ואם העיר קדמה קוצץ ואינו נותן דמים וכו'" מ"ש גבי בור דקתני "קוצץ ונותן דמים" ומאי שנא הכא דקתני "קוצץ ואינו נותן דמים"?

• אמר רב כהנא קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא.

• ומאי קושיא? דלמא שאני הזיקא דרבים מהזיקא דיחיד!

אלא אי איתמר דרב כהנא אסיפא איתמר: "אם האילן קדם קוצץ ונותן דמים." ולימא להו הבו לי ברישא דמי והדר איקוץ? אמר רב כהנא קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא:

טז. רש"י בבא בתרא כד ע"ב

לא חמימא ולא קרירא - שזה סומך על זה אף כאן דמי האילן מי יתנם אם באת להטילם על בני העיר כל אחד אומר ממני לא יתחילו ונמצא האילן עומד והעיר מגונה ואין זו תפארת ארץ ישראל.

יז. תוספות בבא בתרא כד ע"ב

ואומר ר"י דה"פ: דמשום קידרא דבי שותפי לא חיימא ולא קרירא, לא רצו לתקן שיתנו דמים, דאע"ג דקוצץ תחלה פעמים שלא ישמע להם לקוץ תחלה אם לא ידע מי יתן לו הדמים, וכל אחד ואחד יתרושל ולא יקוץ כדי שלא ליתן דמים כי בעל האילן ידרוש מעמו.

יח. ר"י מיגש, שיטה מקובצת בבא בתרא כד ע"ב

אמר רב כהנא קדרא דבי שותפי לא קרירא וכו' ואם אינו קוצץ אלא עד שיתנו הדמים יבואו להתרושל בדבר כדי שלא יתנו הדמים וגם בעל האילן שותק הוא ואינו מבקש כלום לפי שרוצה הוא שיתרושלו ולא יביאו הדמים כדי שלא יקצץ האילן ונמצא האילן קיים ויבטל נוי העיר.

יט. בבא בתרא כד ע"ב

"ספק זה קדם וספק זה קדם, קוצץ ואינו נותן דמים." מאי שנא מבור דאמרת לא יקוץ? התם דודאי לאו למיקץ קאי ספיקו נמי לא אמרינן ליה קוץ, הכא דודאי למיקץ קאי ספיקו נמי אמרינן ליה קוץ. ואי משום דמי, אמרינן ליה "אייתי ראייה ושקול."

נוי בחו"ל, דלא כשיטת רמב"ן

כ. יד רמ"ה בבא בתרא כד ע"ב

ושמענינן מהא דאפילו בחוצה לארץ נמי הכין דינא [דמגרש], דאי ס"ד דוקא בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ לא, מאי דוחקיה לאוקומי מימריה דעולא אליבא דרבי אלעזר לחודיה, לוקמה בח"ל ודברי הכל ולימא הכי, הני מילי בא"י אבל בחוצה לארץ עושין והכא משום נויי העיר לא. אלא מדאיצטריך לאוקומה אליבא דר' אלעזר ש"מ דבין בארץ ישראל בין בח"ל חד דינא הוא דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה.

כא. חתם סופר בבא בתרא כד ע"ב

מ"מ יש לפקפק עכ"פ מאי צריך לומר משום דבי שותפי? לימא שאני איסורא מממונא, התם בבור הפסד ממונא הוא ע"כ יתן דמ' תתלה, אבל הכא איסורא הוא לגנות א"י ויישוב שלה, ע"כ אין לאחר המצוה, ועכ"פ יקוץ תחלה ולא ליעביד איסורא אפ"ל שעה א'! ומזה נ"ל ראי' לשיטת הרמ"ה דלא כרמב"ן הנ"ל, וס"ל דגם בח"ל בעיר שרובה ישראל שייך משום נוי.

כב. רמב"ם הלכות שכנים פרק ד הלכה י

שטף נהר את זיתיו ושתלם בתוך שדה חבירו, ואמר הלה "זיתי אני נוטל," אין שומעין לו משום יישוב הארץ אלא יעמדו במקומן...

כג. אור שמח הלכות שכנים פרק ד הלכה י

נראה דרבינו מפרש דלאו דוקא בארץ ישראל, דהוא הדין בחו"ל במקום שישראל מצוין.

והא דאמר (ה' גזילה פ"י ה"ה, מן בבא מציעא קא.) גבי "הנוטע שדה שלא ברשות" דמשום יישוב א"י אינו בחו"ל, אולי זה [שהוציא חו"ל מן הכלל] דוקא במקום שאין ישראל מצוים.

- וזה אין לומר דכוונת רבינו בארץ ישראל דוקא, ונכלל זה בהא שכתב "משום ישוב הארץ" וסתמו בארץ ישראל, זה אינו, דפוק עיין לקמן פרק י"ד (סע"א) "היה רוצה כו' וכן המצר רוצה לזרעה, הלוקח זוכה משום ישוב הארץ", אטו התם ג"כ בארץ ישראל? וחזינא דבכל מקום שישראל מצוים כייל רבינו בלשון "ישוב הארץ".
- ומצאתי בשטמ"ק (ב"מ ק"א ע"א ד"ה ולענין) שכתב הרמ"ך, "והוה"ד בחו"ל אין שומעין לו, דראוי שמה לבנות בתים כו', (ירמיה כ"ט, כ"ח) בנו בתים ונטעו כרמים. ואולי דוקא בכל כו'. כוון כמו שאמרו (ב"ק פ' ע"א) "עשו בבל כארץ ישראל לענין גידול בהמה דקה". וכפי הנראה סבר דבעת שהיה ארץ ישראל ביד ישראל, ואז היו מצוים כל ישראל להיות בארץ ישראל, בזה אמרו (ב"מ ק"א ע"ב) דבחו"ל שומעין לו אם בא לעקור זיתיו, אבל השתא בגלות דכתיב "בנו בתים כו'", בזה גם בחו"ל הדין כן, וכמו שמצאנו בעשרה תקנות של יהושע דנהגין אף בחו"ל, כמ"ש סוף מרובה (ב"ק פ"א ע"ב). סוף דבר כוונת רבינו ודאי כן הוא:

כד. בית יוסף חושן משפט סימן קנה אות כב ד"ה (כז) מרחיקין

[בדק הבית] ונראה לי דאף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן הזה שהיא בידי גוים בעוונותינו עד שנזכה לזכות בה [עד כאן]:

כה. התם סופר בבא בתרא כד ע"ב

"אמר עולא משום נוי" ערמב"ן שכתבתי לעיל דח"ל תינוול ותינוול פי' והלואי יעזבו יושבי' ויתישבו בא"י. אמנם איכא מ"ד שלהי כתוב' דאסור לצאת מבבל, ומשום מקום שקובעי' ישיבו' בח"ל אסור לעלות משם לא"י. וכן פסק רמב"ם בהלכו' מלכים (ה:יב). וי"ל שמעתין לעולא דס"ל מצוה לעלות לא"י והוא עצמו עלה ולבסוף כשמת בח"ל הספידו עליו "אנת עולא על אדמה תמות" ע"ש בכתוב', משו"ה פריך בפשיטות "ותיפוק לי' אין עושי' מגרש שדהו", אבל למאי דקיי"ל כנ"ל משכחת לי' מתני' בח"ל במקום ישיב' ואסור לצאת משם ואיכא משום נוי:

נזק?

כו. התם סופר בבא בתרא כד ע"ב

רב כהנא לא בעי למימר טעמא משום איסורא, דרוצה לכלול גם בח"ל והתם ליכא איסורא אלא הפסד שיווי ממון נוי העיר, וע"כ קאמר משום קידרא דבי שותפי, דבא"י אפ"ל ביחיד שייך שותפי של כל ישראל, ובח"ל עכ"פ נפקא מיני' בעיר של רבים. וזה נ"ל באמת בלי ספק דעת הרמב"ם פ"י מה' שכנים ומיירי בח"ל, ודלא כה"ה, ומשו"ה שינה לשון המשנה וכו' לשון רבים "יקצצו ויתנו דמים"...

כז. גיטין מה.

מתני': אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן, מפני תיקון העולם

גמ': איבעיא להו: האי מפני תיקון העולם – משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי?

כח. התם סופר חו"מ קעז: סוף

לא אמרה הר"ן אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת, אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאו"ה תקיפים על שונאי ישראל הוי דוחקא דציבורא בכלל פ"נ כמ"ש הרא"ש פ"ק דב"ב וכמ"ש בש"ע י"ד סי' רנ"א בסופו

כט. שו"ע יו"ד רנא: יד

יכולים לשנות, אפ"ל מתלמוד תורה, לצורך שלשים פשיטים להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים.

ל. נדרים פ:

מעיין של בני העיר, חיהין וחיי אחרים חיהין קודמין לחיי אחרים. בהמתם [ובהמת אחרים בהמתם] קודמת לבהמת אחרים. כביסתן וכביסת אחרים. כביסתן קודמת לכביסת אחרים. חיי אחרים וכביסתן חיי אחרים קודמין לכביסתן. רבי יוסי אומר כביסתן קודמת לחיי אחרים.

לא. פירוש ר"ן נדרים פ:

דסבירא ליה לרבי יוסי דכיון דבמניעת כביסה איכא צערא טובא חיי נפש הוא.

לב. שאילתות דרב אחאי פרשת ראה שאילתא קמז

ברם צריך למימ' הרי דכרו נהרא בעו לחזורי מניהון ובני מתא אחריתי בעו למישתי וליכא להלין מיא אלא למישתי אינון וחזורי מניהון מאי כביסה שלהן קודם לחיי אחריתי או חיי אחר' קודם לכביסתן מי אמרינן במקום כביסה חיי אחר' קודם או דילמא כיון דלא מחזורי מניהון אתו לידי צערא והילכתא כביסה שלהן קודם לחיי אחרים ת"ש מעיין שבני העיר מסתפקין הימנו חיהין וחיי אחר' חיהין קודם לחיי אחר' בהמתן ובהמות אחר' בהמתן קודם לבהמות אחרים וכביסתן קודם לכביסת אחר' כביסתן וחיי אחרים חיי אחרים קודם לכביסתן רבי יוסי אומר כביסתן קודם לחיי אחרים איסי בן יהודה לא על לפרקיה דרבי יוסי אשכחיה רבי ישמעאל ברבי יוסי א"ל מאי טעמא לא אתית לפירקיה דאבא אמר ליה טעמא דאבוך לא ידענא ולפירקיה עיילנא אמר ליה ומאי קושיא לך אמר ליה דאמר כביסתן קודם לחיי אחרים א"ל הא מדאורייתא היא דכתיב והיו הערי' להם לשבת ומגרשיהם יהיו לבהמתן ולרכושם ולכל חיותם מאי חיותם אילימא חיה ממש והא כתי' לבהמתם וחיה בכלל בהמה אלא מאי היא כביסה וקרי ליה רחמנא חיותם וטעמא מאי משום דשמואל דאמר ערבוביתא דמנא אתית לידי שיעמום והילכתא כביסה הוויא חיותא וחיהין וחיי אחר' חיהין קודמת לחיי אחרים וכן הילכתא.

מורל

לג. רב יוסף שלום אלישיב, מובא בשיעורי תורה לרופאים ג' סי' קסה

אמנם מעיקר הדין עלינו להציל את מספר החולים הגדול ביותר, ולהשקיע את הממון בטיפול נמרץ ובפגיה, ולא ביחידה להשתלות, אך אי אפשר לסגור או לא לפתח את יחידת ההשתלות, משום שצרכי ציבור גם הם נחשבים כ"פיקוח נפש", ואם תסגר מחלקת ההשתלות, יביא הדבר למורך לב, ואנשים יסרבו לגור במדינה כזו...

ולכן אע"פ שמחלקת ההשתלות זקוקה לתקציב גדול יותר, שבו היה אפשר לטפל ולהציל נפשות רבות, בכל זאת עצם קיום מחלקה כזו מרגיע את הציבור, היודעים שבעת הצרה ניתן כאן להשתיל, וכמוהו כפיקוח נפש.

למעשה

לד. ר' ברוך ישר, תכנון ערים לפי חוקי התורה, התורה והמדינה ג'

ש לברר אם הצורה הזאת - עיר אזרחית שרחובותיה חוצה לה ומגרשה אלף אמה וכו' - מצווה עלינו, או שעלינו לבנותה לפי אמות מידה יופי בטחון ותועלת האופייניים לזמננו, ואז ייתכן שאפשר לשנות מדין תורה של אלף האמות וכיו"ב.

והנה למדנו (חולין קלד, ע"ב): "לוי זרע בכישור ולא הוּו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת, א"ל: 'לעני ולגר תעזוב אותם' - ולא לעורבים ולא לעטלפים". וכך פוסק רבנו הרמב"ם (הל' מתנות עניים פא, ה"י) הרי, שיש מקום לומר שכיון שבסגנון הבנייה של זמננו לא ישמשו אלף האמה למטרתם - לא אמרה התורה להשאיר - ללא תועלת.^[4] ועוד ייתכן שהכבישים הפנימיים, המדרכות, המדשאות והגנים ממלאים מקום אלף האמות. והדבר טעון הכרע, ואכמ"ל.

לה. הערת רב שאול ישראלי

ההשוואה קשה: שם אמרה התורה בפירוש למה יש לעזוב ואם אין עניים הרי שאין כאן מצוה כלל. משא"כ בענייננו שכתבה התורה חיוב סתמי (בפרט לפמש"כ לעיל שהמשמעות שיהא שטח ריק וקבעה התורה (שזהו הנוי). ואפילו אם ננקוט בפשטות לשון הכתוב "לבהמתם ולרכושם" אין זה מופרך, שהרי אפשר להשתמש ולהעמיד ומי מעכב בידם לעשות כמו שקבעה התורה. ועי' בספר החינוך (מצוה שמב) שכו': "... ולכן היה בדין להיות אותם הערים אשר יד הכל שוה בהם ולב הכל עליהם, להיות בתכלית היופי והחמדה, ושבה כל עם ישראל בכך, ומפני כך באה הצוואה עליהם שלא לשנות בעניינם דבר, כי אדון החכמה יסדן ותקנן והגביל גבולם וירא כי טוב, וכל חילוף אחר דברו אינו אלא גירוע וגנאי". וכן נראה לשון הרמב"ם שבערי הלויים אסור לשנות ממה שהן לעולם, וע' מנ"ח שכתב שנראה שאם יודעו היום ערי הלויים יש לשמור בהם דין זה.

הרי לנו שביסוד הדין אין מקום כלל להשוות למש"כ לענין עזיבת מתנת עניים, ולא לנו לדרוש ולחקור אחר הנוי שמצאה תורה. אכן לענין ערי ישראל יש מקום לדון מצד שאין כאן עיקר דין מהתורה, ותקנת חכמים היא כמש"כ במנ"ח וע"כ יש לומר שהכל לפי הצרכים. - העורך